

ГЛОВО

№ 1 (70), січень – лютий 2019 р.

“Гетьманської столиці”

Газета Національного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця”

350 РОКІВ З ДНЯ ЗАПОЧАТКУВАННЯ ГЕТЬМАНСЬКОЇ РЕЗИДЕНЦІЇ У БАТУРИНІ (16 БЕРЕЗНЯ 1669 Р.)

**НАТАЛІЯ
САЄНКО**

учений
секретар
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Столиця є політичним і адміністративним центром держави. Гетьманською столицею називають міста й містечка, де під час виконання своїх владних повноважень мешкали українські гетьмани та функціонували їхні адміністрації. На ментальному рівні «стольним градом» для кожного українця завжди був Київ, якому так і не довелося (за виключенням неповних 8-ми місяців 1919 р. правління Павла Скоропадського) побути гетьманським осідком. Попри те, що феномен гетьманських столиць досі всебічно не вивчений, поза всяким сумнівом, ці міста (Чигирин, Гадяч, Батурин, Глухів) у XVII–XVIII століттях були могутніми осередками державності українського народу.

Батурин займає особливе місце серед гетьманських резиденцій, адже гідно виконував специфічні столичні функції Козацької держави найдовше – 53 роки!

Особливий статус Батурина було встановлено Глухівськими статтями 6 (16) березня 1669 р., а на початку квітня того року у місті поселяється гетьман Дем'ян Ігнатович. Логічно припустити, що на вибір резиденції в першу чергу вплинуло те, що на той час Батурин мав містобудівну інфраструктуру, якнайкраще підготовлену до набуття столичних функцій. Це і потужна фортифікація, що складалася з двох взаємопов'язаних елементів: замку (Цитаделі) та загальноміських укріплень (Фортеці), і забудова, яка змогла прийняти гетьманську адміністрацію з військом та артилерією й забезпечити її функціонування.

Але ж існували міста, не менші за Батурин. Чому ж саме Батурина так пощастило? Вважаємо, що ключовою причиною у виборі Батурина стали особисті вподобання гетьмана Д. Ігнатовича. Всі дослідники сходяться в тому, що народився гетьман в якомусь із сіл поблизу сучасного селища Короп, тобто в околицях Батурина. Тому не дивно, що обираючи собі столицю, гетьман від-

дав перевагу найбільшому місту своєї малої Батьківщини. Втім, особисті вподобання навіть найвпливовіших людей, коли вони самі по собі відірвані від реальних практичних міркувань, ніколи не були достатніми для прийняття тих чи інших рішень. Тому гетьманом передусім керував стратегічний розрахунок. В часи безперервних військових сутичок гетьманська столиця мала бути розташована подалі від районів, яким загрожував ворог, на безпечній відстані від кордонів ті водночас – в близькості від всіх частин держави. Тобто це мав бути стратегічний вузол, перетин військових, адміністративних та інших комунікаційних ліній. Таким регіоном тоді була центральна частина смуги прикордоння зі Слобідськими козацькими полками та територією Московської держави – оскільки в той час більшу загрозу являли поляки і татари, а Москва вва-

Місто було знищене. Ця акція окрім військово-стратегічної (захоплення військового ресурсу) мала, в першу чергу, політичну мету: підкорення та знищення ядра суверенної влади, яким в очах народу і міжнародної спільноти є столиця.

Резиденція призначеного Петром I гетьмана Івана Скоропадського постанала у Глухові. Свого часу гетьман Данило Апостол двічі клопотав про повернення гетьманського осідку до Батурина, та його звернення до царів так і залишилися без відповіді.

У 1750 р. новий гетьман України, 22-річний Кирило Розумовський домогся повернення резиденції до Батурина. Він мав грандіозні плани щодо перебудови міста і повернення йому столичних функцій та втілював ці плани упродовж 14 років свого гетьманування. Скасування інституту гетьманства (1764) й полковотенного устрою (1782), а також смерть К. Розумовського (1803), який, проживаючи у Батурині, підтримував його особливу роль, de jure поклали край «столичному» статусу Батурина.

На два наступні століття фортуна відвела Батурина роль «заштатного містечка». Повернення до нього «Гетьманської столиці» у вигляді однойменного заповідника, зусиллями працівників якого до міста знову була привернута увага влади, стало «Новітнім Феніксом» його історії.

З метою консолідації та розвитку історичної свідомості українського народу, збереження національної пам'яті та належного відзначення і шанування пам'ятних дат і ювілеїв Постановою Верховної Ради України від 18 грудня 2018 року № 2654-VIII «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2019 році» 350 років з дня започаткування гетьманської резиденції у місті Батурині (16 березня 1669 р.) планується відзначити на державному рівні. Щиро дякуємо кожному, хто допоміг втілити наше прагнення в цей документ: Вячеславу Кириленку, Миколі Княжицькому, Валерію Давиденку, Ростиславу Мартинюку.

Ціла низка заходів, про які ми будемо вас інформувати, впродовж року буде реалізована заповідником спільно з Батуринською міською радою та друзями Батурина.

Горді представити логотип цієї важливої події, розроблений науковцями «Гетьманської столиці» у співпраці із заслуженим художником України Володимиром Тараном (Київ), в основу якого покладено герб нашого міста.

**ГЕТЬМАНСЬКА
СТОЛИЦЯ**

жалась меншим злом, хоча й проти царського зухвальства не рідко спалахували повстання. Гетьмани все ще вірили у співпрацю з Московю, тому вважали вказаний регіон тиловим.

Треба підкреслити, що саме особиста ініціатива гетьмана Д. Ігнатовича була головним рушієм вирішення питання на користь перенесення столиці до Батурина – саме він висунув таку пропозицію на перемовинах з царем.

Та вже за три роки Дем'яна Ігнатовича змінив Іван Самойлович, наступником якого став Іван Мазепа. Саме Мазепа підніс на найвищий щабель політичну роль Батурина. Тому Батурин першим і потрапив на жертвовий вівтар виступу Мазепи проти Москви восени 1708 р.

ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ ВІКТОР ЮЩЕНКО: ВАЖЛИВО НЕ ЗАБУТИ, ЩО БАТУРИН БУВ СТОЛИЦЕЮ ДЛЯ П'ЯТИ ГЕТЬМАНІВ

Публікуємо скорочене інтерв'ю Президента України В.А. Ющенка журналісту Ліні Тесленко (газета «Україна молода», 7 листопада 2018 р., № 121)

Недовзі виповниться 350 років гетьманській резиденції в Батурині. Майбутній ювілей став приводом для зустрічі з ініціатором відродження гетьманської столиці, третім Президентом України Віктором Ющенком.

— Вікторе Андрійовичу, за вашого президентства тема історичної пам'яті звучала як одна з найважливіших у державотворчому процесі. Якщо говорити про Батурин, то чому для вас було важливо відновити саме цей об'єкт?

— У мене було своє бачення того, чому ми так страждаємо. Я підійшов до розуміння, що найбільшим лихом нашої нації є її слабка цільність. Далася взнаки колоніальна залежність від сусідніх держав. У нас 172 рази забирали мову, книжку, пісню, літургію, обікрали пам'ять, історію, справжніх героїв. Причина успішності націй — їх цільність. Поляк еден в консолідуючих речах - в мові, церкві, історичній пам'яті, своїх героях.

Наша історія писана не в Києві, нас виховували не нашими героями — під павліками морозовими, під чапавими, які вели нас в московське стійло. Вони руйнували цільність нашу.

Натомість нам втовкмачували, що Іван Мазепа — це зрадник, хоча з точки зору суверенної держави, то важко зрозуміти, кого ж він зрадив?

Хто з діячів минулого може бути національним героєм для мільйонів людей сьогодні? На моє глибоке переконання, це мають бути люди, які присвятили себе боротьбі за незалежність України і волю своєї нації. Так от, з огляду на це Іван Мазепа є герой, тому що він у своєму часі сміливо усвідомив необхідність створення незалежної України

Повернути пам'ять про Мазепу, але не говорити при цьому про Батурин — неможливо. Це був центр управління гетьманської України і одне з гонорових міст тогочасної Європи. Батурин стоїть у перших числах таких місць, які треба відновлювати.

Оце ті лейтмотиви, які я ставив головними щодо місії пам'яті, історії, культури, коли став Президентом.

— Ми зустрічаємося в скорботний день — 310 років батуринської трагедії. Наразі українців карають ті самі за все ті ж «гріхи». Тільки дійові особи інші...

— Якщо розуміти велич завдання, яке поставив перед собою Іван Степанович, тоді ми зрозуміємо, чому восени 1708 року так жорстоко

розправилися з батуринцями Меншиков і Петро І. Справді, нас і сьогодні карають за наші європейські прагнення. Путіну не Крим потрібен, не шматок Донбасу, а вся Україна як частина «руського міра».

Ми живемо в час, коли відбуваються найглибші історичні уроки. Історична школа не працює заочно, в неї нема вечірнього відділення, в неї тільки стаціонар. І те, що відбулося в наших відносинах з так званим російським «братнім» народом за останні п'ять років, на 90 відсотків перекреслило те, що заклали в нашу свідомість впродовж останніх 300 років.

Особливо в радянський період, коли Советський Союз наполегливо тлумачив нам про колыску велику, в якій народилось три брати, але

— Бо ми не засвоїли попередні уроки?

— У наших людей має бути розуміння, що наш сусід може і сьогодні вчиняти з такою ж азійською жорстокістю, як він це робив у 1708 році.

Коли ми говоримо про український національно-визвольний рух, то варто зауважити, що гасло його в ХХ сторіччі було здебільшого одне — «Подалі від Москви». Думаю, що зараз цей контекст зрозумілий нам як ніколи. Через агресивну окупаційну політику Росії відбувається ревізія дуже багатьох сфер у наших відносинах — церква і духовне життя, безпекова політика, мова, торгівля...

Те, що зробив Путін за останні п'ять років, — трагедія не тільки України. Він своїми діями ізолює Росію, а в ХХІ сторіччі жи-

Офіційний візит Президента України до Батурина, 22 січня 2009 р.

чомусь один старший, хоча родився останнім. Оці міфи сьогодні руйнуються щоденно. І, думаю, глибше посварити два народи не вдавалось нікому, ні в часи Петра, ні після Петра. Це настільки масове почуття стало сьогодні, що його можна записати до інструментів національного творення. На жаль, дуже багатьох тільки трагедія війни змусила переглянути свої погляди. І це теж плата — дорога, кривава, але плата...

Це двадцять четверта війна, яку веде проти нас Росія. Та нічого не міняється. Три століття тому був Меншиков, сто років тому — Муравйов, у наші дні — Захарченко, тепер уже покійний, далі — Плотницький. Вони несуть ту саму біду, що й сто чи триста років тому. Ворог — той самий, цілі — ті самі. Нічого не міняється.

ти тільки війнами — від Нагірного Карабаху, Південної Осетії, Абхазії, Придністров'я до Криму і Донбасу — скрізь сліди російської окупації, — соромно. Тому Росію виганяють із «Великої вісімки», 29 країн висилають російських дипломатів, на зимовій Олімпіаді забороняють виступати під прапором Росії, бо вона недостойно як держава поводиться. Це як червоні картки у футболі... Ми живемо в дуже непростий час, але дуже важливий. Адже стаємо сильнішими. Бо за нами правда.

Тому, якщо говорити про урок Батурина, треба пам'ятати таке. Якщо ми хочемо жити у високих стандартах, достойно — в нашій державі має бути незалежність. Рабів ніхто не любить. Недарма 60-70-ті роки, якщо ви гортаєте історичний кален-

дар світу, стали періодом позбавлення колоніалізму 90 відсотками колоніальних країн Африки. Україна своє колоніальне визволення почала на 310 років раніше — в Батурині. І тому ми повинні гордитися цим уроком і цим великим прикладом гетьмана Мазепи. Я так це розумію в сьогоднішньому контексті.

— Коли ви вперше побували в Батурині, пам'ятаєте? Що ви там побачили?

— Я дуже часто бував у Батурині. Бо коли їхав із Києва до батьків, то обирав дорогу через Конотоп. І, заїжджаючи в Батурин, зупинявся там. Де сьогодні стоїть цитадель, де стоїть фортеця, казначейство, колодязь, українська церква — там нічого не було. Просто схил над Сеймом. Росло чотири-п'ять старих дерев... Люди там садили картопельку й капусточку — сюди, ближче до інтернату. І так воно по-шевченківськи

го принаймні накрили. Завдяки цьому те крило, яке мене найбільше цікавило, зберегло стіни, парадну колонаду, яка виходить на Сейм, зберегло зовнішнє оздоблення вікон, кам'яні підвіконня, які мене дуже вражали.

Тоді ж, у 60-х роках, зробили сходди на другий поверх, яких, за задумом архітектора, не мало бути. Від тих сходів був лише металевий каркас і по ньому можна було піднятися на другий поверх. Все це було, з одного боку, для мене дуже романтичним, бо я і тоді був переконаний, що це є найкращий палацовий комплекс у Східній Україні. З іншого боку — було неймовірно боляче дивитися, як така краса гине.

А коли ми зрештою змогли поставити це питання на порядок денний, в першу чергу хотілося відновити мазепинську частину Батурина. Проте важливо було не забути, що Батурин був столицею загалом для

лі Пальчики неподалік Батурина — авт.), у лісовій зоні зробили польову кашу. І я сказав, що це ви, хлопці, їсте найдорожчу кашу в своєму житті. Це ті люди, яких ви всі добре знаєте, і я хочу сьогодні всім їм подякувати, бо насправді не може сьогодні назвати нікого, хто б у 2005 році не підтримав цей проект своїми фінансами (серед тих, хто фінансував відновлення палацу, — Сергій Тарута, Віктор Пінчук, Рінат Ахметов, Юрій Косюк, Олександр Омельченко та інші — авт.) Тоді в Батурині багато чого було зроблено за рахунок корпоративних фінансів. І це той правильний діалог, який бізнес повинен вести з державною владою, бо вони в даному випадку творять одну справу — це відродження України.

— Але зробити вдалося не все задумане. Про що найбільше шкодуєте?

— Справді, я не встиг завершити оці два корпуси біля палацу, не встиг поставити військове училище, яке випускало б кадетів-мазепинців. Це те місце, як мені бачилось, де приймали б присягу українські військові, де був би національний центр, в якому несли б караул по пам'яті й по ділам гетьмана Мазепи. Там є територія, яка дозволяє це зробити... Хотілося б, щоб з'явилася також вулиця Посольська, а на ній — 5-7 посольств із подвор'єм, готелем і рестораном у національному стилі — шведському, польському, німецькому — тих країн, з якими співпрацювали гетьмани. Це сприяло б тому, аби Батурин і влітку, і взимку перебував у центрі туристичної цікавості.

Іншими словами — дуже прикро, що цей проект поставлено на паузу. Втім, попри це, Батурин сьогодні живе, живе як музей, куди приходять тисячі людей, завдяки цьому заповідник має кошти, що дозволяють йому незалежно працювати, утримувати себе, проводити археологічні розкопки, випускати наукові дослідження. Іншими словами заповідник — цілком самодостатній.

Але є ще одна незавершена справа... Івану Степановичу боки вже болять лежати в чужій землі! Звісно, він хоче додому, і моя найбільша мрія — це перепоховати прах гетьмана на Батьківщині.

— Зрештою Батурин із селища перетворився на місто — отримав новий адміністративний статус. Вдячні мешканці на вашу честь, Вікторе Андрійовичу, навіть вулицю в Батурині назвали.

— Про вулицю, думаю, краще в них самих запитати... Насправді Батурин сьогодні і той, який ми бачили 15-20 років тому, — це непорівнювані речі. І батуринці вже плечі розправили, бо розуміють, що вони — особливі. Бо мають те, чого немає у 90 відсотків міст України. Вони усвідомили: найкраще на них сьогодні може працювати історична пам'ять. Довкола цього й має будуватися подальша концепція розвитку міста.

Підготувала Н.Ф. Сердюк

В. Юценко в залі палацу К. Розумовського, 23 жовтня 2014 р.

виглядало: «І на Січі мудрий німець картопельку садить...».

Палац Розумовського був у занедбаному стані — стояло основне приміщення, не було ні лівого корпусу, ні правого перед палацом. І я любив заходити в підвал палацу через вікна, шибок у яких давно не було... І цей підвал метрів на три був засипаний усяким сміттям. Але мене зачарували склепіння підвалу, на його старій цеглі вже давно не було слідів штукатурки, але воно виглядало так величаво, гідно!.. Сліди колишньої величі відчувалися навіть через стелі! Була в тому якась таємничість...

— На той час там не було музею чи бодай охорони?

— Ні, нічого не було. Все розвалене... У Батурині, де було знищено понад 16 тисяч, старих, малих, жінок, іще десять років тому ви не знайшли б жодної могили жертв. Жодної! І перший об'єкт, який ми збудували, це отой великий хрест, де ми захоронили перші реальні останки жертв 1708 року...

В якийсь період, здається, в 60-х роках, у палаці Розумовського намагалися робити реставрацію, тоді йо-

п'яти гетьманів. І ми прагнули показати, що це місто залишило великий слід у нашому державотворенні. Й особисто мені дуже симпатичний пам'ятник, де за круглим столом зібралися хлопці [гетьмани] й обговорюють план для України.

Словом, для мене була важливою цитадельна частина Батурина, де перебував гетьман Мазепа, його канцелярія, його казна, його церква, його фортифікації. І яким був наш подив, коли вкопували довкола цитаделі рів, й метрів через сім чи вісім знайшли фортифікацію часів Мазепи — лежали дуби, які огортали насип з обох боків рову. Це було фантастично!

— У відновленні палацу Розумовського фінансово брало участь багато відомих людей. Як вам вдалося залучити їх до цього проекту?

— Палац — це для мене була висока нота комплексу Батурина. Там ми не тільки хотіли облаштувати музей, а й відтворити його історичний вигляд. Це потребувало чималих коштів. Тому я запросив багатих людей до могили Петра Прокоповича (винахідник вулика, похований в се-

ІВАНУ МАЗЕПІ — 380!

**Віталій
МАМАЛАГА**

старший науковий
співробітник
НКЗ «Гетьманська
столиця»

Цьогоріч 20 березня виповнюється 380 років з дня народження Івана Мазепи. Саме Іван Мазепа є найвизначнішою постаттю в історії Батурина, величезним є його значення в історії українського народу.

Найважливішим з успіхів гетьмана є те, що він дав Українській державі мир. Майже 40 років до правління Мазепи, практично безперервно в Україні ішла війна. І лише йому вдалося принести на українську землю 20-річний період миру. Таким чином гетьман створив передумови для всебічного розвитку українських земель. Масштабне будівництво, років сто не бачене в Україні до Мазепи, є доказом успішності його курсу. Впродовж правління гетьмана на підконтрольних йому землях було зведено до чотирьох сотень церков, причому на власні кошти гетьмана як мінімум 43 з них. Мистецький стиль – українське бароко, отримав своє найповніше оформлення саме в часи Мазепи і недарма його ще називають «мазепинським бароко», що є найвищою оцінкою. Коли ім'я державного діяча стало асоціацією зі стилем у мистецтві – що може бути вагомим доказом того, що то була його епоха? Адже «мазепинське бароко» звучить як «наполеонівський ампір» або «вікторіанський стиль».

Економічні успіхи були ще й результатом особистого управлінського хисту гетьмана. А проте, що він справді був надзвичайно вмілим «менеджером виробництва» яскраво свідчить, зокрема, історія його діяльності на російських землях. Отримуючи на певному етапі вільні ресурси, гетьман вкладав їх у розвиток господарства. Зокрема, таким чином Мазепою були придбані напівпорожні маєтки російських магнатів на прилеглих до України землях. Приносячи з собою українські традиції, в яких не було кріпацтва, Мазепа як «роботодавець» дуже виправдав на фоні російських порядків, де на той час вже існувало повноцінне кріпацтво, по суті – рабство. Не важко уявити, з якою заздрістю дивились на міграцію робочої сили до маєтків гетьмана його сусіди. Подібний стиль керівництва гетьман сповідував і у своїх українських маєтках, віддаючи перевагу отриманню більшого доходу завтра перед «вичавлюванням» останньої копійки з робітника сьогодні.

Втім, чи не найбільшим «головним боєм» Івана Мазепи було розділення українських земель. 1704 року, вміло використавши сприятливу ситуацію, гетьман вирішив це питання. Його влада була поширена на більшу частину заселених українцями земель, дійшовши навіть до Галичини: Львів вітав гетьмана. Але на заваді об'єднаних прагнень Мазепи стала традиційна схильність московських царів до торгівлі українською землею. Вважаючи поляків більш цінними для себе союзниками, Петро I не дозволив гетьману закріпитися на західноукраїнських землях. Це, до речі, пізніше стало однією з причин виступу Мазепи проти Москви.

Стараннями гетьмана великий імпульс отримала й базова галузь розвитку суспільства – освіта. Це добре видно на прикладі Києво-Могилянської академії, недарма в ті часи вона отримала назву Могилянсько-Мазепинської. Саме за сприяння Мазепи Академія стала найпотужнішим учбовим закладом не лише для України, а й для Російської імперії. Її випускники розносили паростки освіченості просторами імперії, а імперські структури, що займалися іде-

влади для України традиційно погіршилися. Але в наступні роки своїми талантами та знаннями Мазепа зміг стати настільки корисним, що у Москві на порушення гетьманом значної кількості обмежень просто закривали очі. Так, наприклад, договір забороняв Україні самостійні міжнародні контакти. Проте, не маючи власної альтернативи Мазепиним зв'язкам з іноземними країнами й побудованій ним системі видобування розвідувальних даних, московські можновладці вимушені були не просто не помічати порушень гетьманом договору, а й навіть заохочували його до цього.

Особливо великих успіхів за допомогою подібної «м'якої сили» гетьман досягнув після фактичного приходу до влади Петра I. Не дуже відомим є той факт, що Мазепа знаходився у Москві

під час закладу, організованого Петром I з метою відсторонення від влади своєї сестри Софії, тодішньої правительки Московії. А чаша терезів остаточно схилилася на бік молодого царя якраз після того, коли гетьман прибув до Троїце-Сергієва монастиря – тимчасової резиденції Петра I. В умовах хоч і короткочасної, але все ж дезінтеграції структури

Іван Мазепа (1639–1709).
Портрет з «Літопису»
С. Величка.

Московського царства, мабуть, саме позиція гетьмана (військові та адміністративні можливості якого були стабільні і міцні) стала вирішальною у приведенні до влади Петра I. Тобто не тільки розумом та харизмою гетьман «причарував» царя, а й конкретними особистими послугами. Після цих подій Мазепа перетворився на фактично незалежного правителя і зміг зосередити свої зусилля на розвитку України. Важко оцінювати, чи помилувався гетьман щодо свого рішення зробити ставку на Петра I. Як відомо, з часом цей цар перейшов до ще більш активного, ніж попередники, наступу на права і свободи української держави. Чи навпаки – І. Мазепа із тих надзвичайно важких умов у протистоянні зі зростаючою хижою імперією «вистиснув» максимум можливого.

Коли співіснування з Москвою стало абсолютно нестерпним, гетьман Мазепа підняв повстання проти царя. І підняв це повстання виходячи виключно з інтересів українського народу. Врешті, навіть сухий перелік всіх досягнень Івана Мазепи за 22 роки гетьманування зайняв би не один десяток газетних сторінок – успіхів справді було немало!

Міто Батурина.
Лубок початку XVIII ст.

логічним та релігійним напрямками, на 90 % комплектувались із них. Та вплив гетьмана на долю Російської імперії не обмежувався цим.

Головним інструментом Мазепи у відносинах з Москвою була його вроджена харизма, доповнена видатною освіченістю. Стаючи на гетьманський уряд у 1687 році, Мазепа був змушений підписати договір з царем, так звані «Коломацькі статті». За цим договором умови залежності від царської

СОБОРНА УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА

КАРИНА
СОЛДАТОВАстарший науковий
спіробітник
НКЗ «Гетьманська
столиця»

Ім'я гетьмана Івана Самойловича не часто можна зустріти у засобах масової інформації порівняно з іншими героями його епохи. Так сталося, що довгий час про українських історичних діячів не можна було писати правду, а лише потрібні кон'юнктури легенди та міфи. Саме так другий батуринський гетьман І. Самойлович із списку видатних керівників потрапив до переліку людей, які буцімто дбали лише про особисті амбіції. Спробуємо тепер аргументами та аналізом фактів спростувати легенду про «заможного поповича».

Зазирнемо у минуле, до сучасної Житомирщини, де в селі Ходорків близько 1630 р. в родині священика народився майбутній гетьман. Але він не продовжив справу свого батька, не поєднав життя з духовним служінням, а обрав шлях військового діяча. Освіту Іван Самойлович вирушив здобувати до Київського колегіуму. Завдяки навчанню там він став однією з найосвіченіших особистостей свого часу. На користь цього свідчить його приватна бібліотека. У відомому описі майна гетьмана є відомості про близько 250 книг, що на той час вважалося великою розкішшю.

Першим місцем служби майбутнього гетьмана стала посада писаря у містечку Красний Колядин, де невдовзі він стає тамтешнім сотником. Здобувши військову славу у 1665 р. під Смоленськом, Самойлович перебирається до Чернігова, де стає полковним осавулом, полковним суддею, а потім і полковником.

Маючи добрі стосунки з новообраним гетьманом Дем'яном Ігнатовичем, Самойлович у 1670 р. перебирається до Батурина, де стає генеральним суддею. А через 2 роки, після заслання Ігнатовича, генеральний суддя зобуває гетьманську булаву. Він незмінно тримав її 15 років – довше, ніж будь-хто до нього у XVII столітті!

Очолити Гетьманщину, Іван Самойлович найпершим завданням для себе ставить повернути українським землям мир. На той час українські землі офіційно були розділені по р. Дніпро між Річчю Посполитою та Московською державою. На Лівобережжі тоді вже панував відносний спокій, чого не можна було сказати про Правобережжя.

Тут точилася справжня громадянська війна, що не припинялася з часів Богдана Хмельницького. «Нам, Війську Запорізькому, та сторона Дніпра належить» – неодноразово говорив гетьман. У 1674 р. він споряджає військовий похід на Правий берег. Цікаво, що багато місцевого населення, втомленого постійною війною, зустрічали його без опору. Остаточну крапку у цьо-

му протистоянні поставив правобічний гетьман Петро Дорошенко. Бажаючи повернути українській державі єдність, він у 1676 р. добровільно склав свою булаву на користь І. Самойловича. Для правобережного гетьмана соборність стояла вище його політичних амбіцій та прагнень влади. Саме тоді було подолано розкол в державному управлінні, а Батурин отримав статус єдиного адміністративного центру Української козацької держави.

Втративши можливість впливати на політичну ситуацію на українських землях, Туреччина знищує колишню гетьманську столицю Чигирин – ще один символ української державності – та продовжує наступ. Лише мирна угода могла зупинити цю війну. І гетьман Іван Самойлович виходить з ініціативою укладення Бахчисарайського мирного договору між турецьким султаном та Кримським ханством з одного боку та Московською державою – з іншого у 1681 р. Даний договір вирішував долю частини правобережних земель. Як вважають більшість істориків, це був дипломатичний успіх гетьмана Івана Самойловича та гетьманської адміністрації, а не московського уряду.

Також керівник велику увагу приділяв стабілізації внутрішньої ситуації в Українській козацькій державі. Одним із найперших заходів його стало розширення збройних сил. Він збільшив кількість українського найманого війська. Крім цього, для стабілізації державного управління сприяв формуванню та зміцненню місцевої еліти як за собою збереження та подальшого розвитку української державності. В роки його гетьманування з'являється така вища категорія значного військового товариства як бунчукові товариші.

У внутрішній політиці гетьман велику увагу відводив релігії як головній силі, що надавала ідеологічну підтримку в умовах боротьби за збереження незалежності козацької держави, була осередком підтримки національної державницької ідеї, центром згуртування українського народу.

Гетьман намагався укріпити роль Батурина, зробити гетьманську столицю одним із провідних духовних центрів українського народу. Він залучає до міста і до свого оточення визначних духовних діячів. Так, у 1679 р. до Батурина переїздить Данило Туптало (Димитрій Ростовський) – цер-

ковний діяч, богослов і письменник, настоятель Батуринського Микола-Крупицького монастиря, православний святий. На думку дослідників, він став духовним наставником Івана Самойловича. За підтримки гетьмана у Батурині з'являється частина мощів Святої Великомучениці Варвари. Саме гетьман Самойлович ініціював та сприяв активному церковному будівництву на українських землях – в Батурині, Глухові, Полтаві, Лубнах та Чернігові.

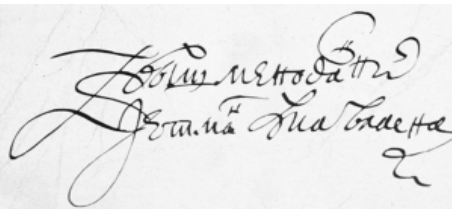
В роки управління Івана Самойловича продовжився процес приєднання Київської митрополії до Російської православної церкви. Релігія для гетьмана відігравала важливу роль об'єднавчого чинника українського народу, доводила правомірність існування української держави, що в тих умовах було необхідним для збереження гетьманського управ-

Портрет гетьмана І. Самойловича.
Невідомий художник. Середина XIX ст.
Національний музей історії України.

ління. Однак в історичних працях, на жаль, поширена думка, що гетьман був прихильником приєднання. Але до нашого часу не виявлено жодного документу чи листа, який би напруму доводив таку позицію керівника. Однак збереглися докази, які свідчать, що Іван Самойлович мав власну позицію щодо долі української церкви та на державному рівні вживав заходів, щоб зупинити процес втрати Київською митрополією своєї самостійності.

З часом політика гетьмана Івана Самойловича почала не подобати-

ся московському уряду. Боротьба за повернення миру, прагнення до об'єднання всіх етнічних земель, збільшення професійного козацького війська, активна підтримка української православної церкви, безперечно, нарощували могутність Гетьманщини. І це все не входило в політичні плани Москви. Методом ослаблення для української держави обрали вічний розкол. У травні 1686 р. між Польщею та Московією був укладений новий договір, так званий «Вічний мир», що не мав обмежень у часі і узаконював поділ Гетьманщини. Частина правобережних земель тоді поверталася Польщі. Цей договір перекреслював усе те, за що боровся і чого, в результаті, досягнув Іван Самойлович. Зрозуміло, що «Вічний мир» гетьман не прийняв. Після цих подій вже невідомо ким керівники вирішили усунути від влади. І привід знайшли швидко. Наступного року українсько-московське військо здійснило невдалий похід на Крим. Відповідальність за нього переклали на українського гетьмана, звинувативши його у таємних домовленостях з кримським ханом. За це цариця Софія наказала відправити «неслужного» гетьмана до Сибіру. За Уралом, в Тобольську, і загубився слід одного з видатних українських гетьманів – Івана Самойловича.

Факсиміле підпису гетьмана Івана Самойловича на записці 1681 р.

відних духовних центрів українського народу. Він залучає до міста і до свого оточення визначних духовних діячів. Так, у 1679 р. до Батурина переїздить Данило Туптало (Димитрій Ростовський) – цер-

ВІКОВИЙ СВІДОК ІСТОРІЇ

НАТАЛІЯ ДРОБЯЗКО

завідувач відділу «Садиба Кочубеїв» НІКЗ «Гетьманська столиця»

У березні цього року на державному рівні відзначається 350-та річниця започаткування гетьманської столиці в Батурині. За цей довгий відрізок часу Батурин зазнав злетів і падіння, пишної розбудови та трагічного знищення. Практично ровесником столиці та свідком «столичної» історії міста є пам'ятка архітектури – Будинок Генерального суду (будинок В. Кочубея) XVII ст. – унікальний зразок кам'яного зодчества, що увібрив у себе кращі традиції українського будівництва. 6 вересня 1979 р. постановою Ради Міністрів УРСР за № 442 споруду взято на державний облік та занесено до Переліку пам'яток національного значення під охоронним номером 1770. Будинок відзначається простою планою структурою, подібною до звичайної хати (всі кімнати будувалися в одну лінію), притаманною стилю українського бароко.

Залишається відкритим питання про початкове призначення будинку та час його побудови. Деякі дослідники вважають, що він був споруджений в ході облаштування в Батурині гетьманської резиденції Дем'яна Ігнатовича (1669–1672) як канцелярія Генерального суду. Документи ж вперше згадують про будинок як власність генерального судді Василя Леонтійовича Кочубея (1700–1708). Отримавши уряд генерального судді у 1700 році, Кочубей виконував свої владні повноваження, як і інші верховні старшини, у себе вдома. Тому у будь-якому випадку діяль-

ного нащадки. В подальшому її власником став гетьман Кирило Григорович Розумовський, а після нього – його син Андрій Кирилович. У власності Андрія садиба була до 1836 року і використовувалася як адміністративна споруда – управа його економії. Після смерті А. Розумовського залишився борг у 200 тис. руб. під заставу батуринської власності. Після двадцяти років чекання ніхто із Розумовських борг державі не сплатив і їхня батуринська економія відійшла до державної казни. Звіди садибу своїх предків викупив Петро Аркадійович Кочубей.

У другій половині XIX ст. відбулася реконструкція будинку за бажанням знаменитого мінералогога, праправнука генерального судді Петра Аркадійовича Кочубея, під час якої була зруйнована кімната XVII ст., барокові склепіння кімнат заміне-

дини Кочубеїв садиба з будинком перебували до революційних подій 1917 р.

У роки радянської влади унікальна пам'ятка архітектури декілька разів змінює своє призначення. 12 липня 1925 р. в будинку відкрито музей, експозиція якого була присвячена людині з світовим ім'ям, бджоляру П.І. Прокоповичу з нагоди його 150-ти річчя. З 1932 р. в споруді розміщено батуринський райвійськкомат.

Під час Другої світової війни (1939–1945) пам'ятка архітектури XVII ст. значно пошкоджена. Перше ґрунтове обстеження будинку В. Кочубея в Батурині влітку 1960 р. провів дослідник архітектури Лівобережної України Михайло Цяпенко. Дослідник відніс будинок до числа пам'яток, зведених наприкінці XVII ст.

У 1973 р. влада прийняла рішення про реставрацію цієї унікальної пам'ятки архітектури, а за два роки,

Будинок В. Кочубея, 1949 р.

Контрфорс біля східної стіни будинку В. Кочубея.

ність генерального суду Лівобережної України пов'язана з цією спорудою. Після Василя Леонтійовича кілька десятиліть садибою і будинком володіли

но на горизонтальні стелі. Старі стіни по зовнішньому периметру були обкладені новою кладкою, а на двох фасадах добувано невеликі виступи. У власності ро-

в 1975-му в будинку відкрито історико-краєзнавчий музей.

14 червня 1993 р. постановою КМ України № 445 від 14.06.1993 р. на базі Батуринського історико-краєзнавчого музею було створено Батуринський державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця».

У 2002 р. з ініціативи прем'єр-міністра України В.А. Ющенка була розроблена комплексна Програма збереження пам'яток заповідника «Гетьманська столиця», реалізація якої розпочалася у 2003 р. В ході реставрації 2003–2005 рр. вдалося детально дослідити зовнішні стіни та фундамент будинку. Під час зондажу в жовтні 2003 р. виявлено 4 контрфорси різного стану збереження (цегляна кладка для укріплення фундаменту споруди). Вони будувалися вже після спорудження стін будинку, впритул до фундаменту. Найявніший контрфорс вказує на склепінчасте завершення наземного поверху будинку. Під одноповерховим будинком розміщені великі підвали, що склалися з двох кімнат та глибоких ніш, які збереглися без перебудов.

Унікальність пам'ятки архітектури та містобудування Будинку генерального суду (Будинку В. Кочубея) полягає також і в тому, що вона дозволяє увияти планову структуру замської садиби козацької старшини кінця XVII – початку XVIII ст.

ГЕТЬМАНСЬКИЙ БАТУРИН ЧАСІВ КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО

**Юлія
ФУРСУВА**

завідувач відділу
«Палац гетьмана
Кирила Розумовського»
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Діяльність гетьмана Кирила Розумовського наскрізь пронизана любов'ю до України та Батурина зокрема. Не випадково своєю гетьманською резиденцією Кирило Розумовський обирає місто Батурин, якому випала доля кілька десятиліть бути центром політичного та культурного життя Гетьманської України, осередком формування інтелігенції, столицею визначних державних керманців Дем'яна Ігнатовича, Івана Самойловича, Івана Мазепи, Пилипа Орлика. Гетьман усвідомлює, що Батурин впродовж років був і залишається для українців символом боротьби за власну незалежну державу. Саме тому він ініціює підписання 24 серпня 1750 р. імператорського указу про повернення гетьманського осідку до Батурина: «Малороссийскому Гетману резиденцию свою иметь в Батурине, так как и прежние Гетманы оную там же имели, и бывший тамо город возобновить», який дозволив гетьману Кирилу Розумовському підтвердити значимість своїх попередників та зберегти пам'ять про них. З Батурина Кирило Григорович керував гетьманською державою 14 років, зробивши спробу відродити Гетьманщину у повній її самостійності, незважаючи на абсолютну владу російського монарха.

У місті, яке мало відповідати своєму високому державному значенню, Кирило Григорович розпочинає будів-

ництво низки державних та приватних споруд. Таке планове будівництво столиці отримало від гетьмана назву «Національні строєння» і дало поштовх до економічного та промислового розвитку міста, адже виготовлення та постачання будівельних матеріалів потребувало значних видатків та їх місцевого виробництва. Тому для забезпечення потреб гетьманського будівництва запровадила потужна батуринська промисловість: цегельні заводи, суконна мануфактура, завод воскових свічок, завод по виготовленню кахлів, лісопильня, млини та ін.

Кирило Григорович облаштував свою резиденцію за найвищими тогочасними стандартами: для планування, ведення будівельних робіт та контролю за новоствореними підприємствами він організовує нову адміністративну структуру – «Експедицію Батуринського та Глухівського будівництва». Відбудова гетьманського Батурина здійснювалася швидкими темпами за безпосередньої участі видатних майстрів XVIII ст., зокрема Андрія Квасова та Антоніо Рінальді.

До нашого часу центр міста зберіг планування вулиць, виконане за бажанням Кирила Розумовського ще у другій половині XVIII ст.

Щоб гетьманська столиця стала осередком освіти Гетьманщини, Кирило

Григорович виношував амбітний задум – відкриття Батуринського університету. Проект цього навчального закладу було розроблено в 1760 р. на основі статутів німецьких університетів, серед яких він вирізнявся новітньою структурою навчальної програми.

Переймався гетьман і наданням медичної допомоги жителям столиці. Саме йому належить ініціатива відкриття першої лікарні у Батурині. Медичний заклад, відкритий у 1751 р., планувався на 40 ліжок, мав декілька будівель, у яких розміщувалися хворі, лікар, фельдшер та інші служби й у повній мірі відповідав вимогам того часу, був першим подібним медичним закладом на теренах Гетьманщини.

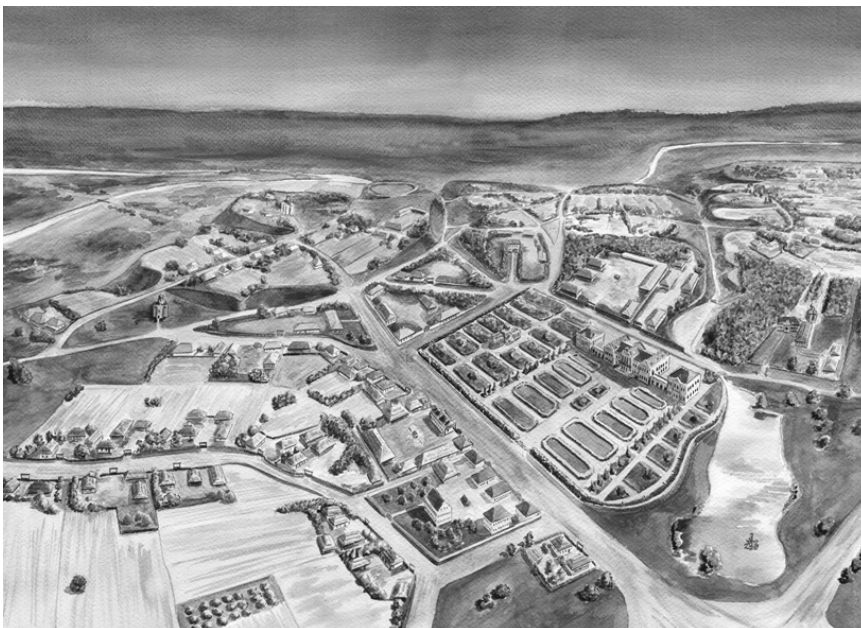
Не забував Кирило Розумовський і про культуру. Його захоплення музикою, театром, образотворчим мистецтвом та літературою вплинуло на культурний розвиток столиці, згуртувавши навколо гетьмана цінителів прекрасного. У своєму гетьманському маєтку в Батурині він мав велику картинну галерею, в якій свято зберігав портрети Івана Мазепи, Пилипа Орлика, Павла Полуботка, Семена Палія та Петра Дорошенка. Далеко за межами Батурина була відома і його чисельна бібліотека, що нараховувала близько 2000 томів книг, написаних кількома європейськими мовами. Також у бібліотеці гетьмана зберігався Літопис Батурина, який висвітлював історію міста XVII–XVIII ст.

На схилі свого життя Кирило Розумовський повертається вікувати до Батурина, буде величний палацово-парковий ансамбль і Воскресенську церкву, свою усипальницю, поряд з Мазепиною Цитаделлю – там, де полягли і навіки спочили борці за незалежність України 1708 р. Саме похованням у Батурині Розумовський зробив це місце пам'ятним для багатьох наступних поколінь, адже де тліє гетьмана – там і гетьманський дух.

Кирило Григорович залишився в історії України одним із найславніших її синів і патріотів, видатним державним і політичним діячем XVIII ст. Своєю державницькою і реформаторською діяльністю він зробив значний внесок у відродження Української незалежності та відродження міста Батурина.

Портрет гетьмана К. Розумовського. 1762 р.
Георг Шмідт з оригіналу Л. Токе 1758 р.

Центральна частина м. Батурина, друга половина XVIII ст.
із зображенням гетьманського палацу Кирила Розумовського.
(Малюнок-реконструкція Ю. Ситого, О. Терещенка, М. Тереха. 2014 р.)

НЕСТАРІЮЧІ ДУБИ — ВИТВОРИ ПРИРОДИ

**НАТАЛІЯ
КУШТУРНА**

завідувач відділу
«Парк біля палацу
К.Г. Розумовського»
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Батури́н — це безцінні пам'ятки архітектури, історії, археології і природи, які охороняються державою. Парк «Кочубеївський», що входить до складу НІКЗ «Гетьманська столиця», є унікальною пам'яткою садово-паркового мистецтва XVII ст. Парк — невід'ємна складова садиби генерального судді Василя Кочубея, і за своїм ландшафтним стилем та сприйняттям є пейзажним витвором мистецтва. Сам парк буває шелестом листя на деревах, різноманіттям квітів, трав, насаджених самою природою. На території парку «Кочубеївський» налічується до 20-ти видів дерев, найшановнішим з яких є дуб. Ці багатвікові дерева — живі свідки різних історичних подій, вони є героями народних переказів, легенд та спогадів, пов'язаних з багатьма відомими історичними постатями.

Ці дерева мають символічну і естетичну цінність, викликають почуття захоплення і творчого натхнення, вражають своєю міцністю та життєздатністю, пов'язують минуле з майбутнім через сучасне. Не злічити, скільки часу минуло відтоді, як дубове коріння переплелось з батуринською землею, які події відшуміли біля цих величних і мовчазних свідків.

Збереженням могутніх дубів, доглядом за ними займаються працівники паркових відділів НІКЗ «Гетьманська столиця», що вивчають дану тему, беруть участь у конференціях, обмінюються досвідом. У квітні 2018 р. працівники взяли участь у III Міжнародній науково-практичній конференції «Історичні, правові та природоохоронні аспекти збереження пам'ятних багатвікових дерев», організованій Національним університетом біоресурсів і природокористування України та НІКЗ «Чигирин». На пленарному засіданні було зазначено, що на території України зростають тисячі багатвікових дерев, серед яких є декілька десятків дерев з винятковим історичним і культурним значенням — дуб Максима Залізняка, дуби Тараса Шевченка, дуби Петра Могили, дуб академіка Погребняка, дуб Вітовта, тощо. Зауважувалося, що багатвікові дерева — природна спадщина, яка має унікальний науковий інтерес, в історично-

му контексті пов'язаний з видатними подіями в історії України.

У складний період розвитку державності в Україні наукові дослідження багатвікових дерев України сприятимуть ідентифікації та збереженню національної природної спадщини та формуванню соціальної відповідальності за охорону навколишнього середовища.

У батуринському парку «Кочубеївський» збереглися багатвікові дуби, зокрема дуб черешковий (*Quercus robur*), яких налічується більше двадцяти екземплярів. Їх середній вік сягає понад 300 років і вони є свідками багатьох історичних подій гетьманського Батурина, зокрема, і романтичного кохання гетьмана Івана Мазепи і красуні Мотрі Кочубеї. Романтична історія їхніх взаємин розгорталася під кремезним дубом, що вкривав своєю прохолодою тремтливе кохання. Цей свідок людського щастя, котрого місцеві прозвали «Дубом Мотрі», шелестів своїм листям на Кочубеївщині ще в ХХ ст. Та час не був милостивим до мовчазного свідка палких зізнань: в 70-х роках ХХ ст. легендарний «Дуб Мотрі» згорів від влученої в нього блискавки. Завдячуючи Віталію Кононову і «Партії зелених України» 22 травня 2003 р. на території парку було урочисто відкрито пам'ятний знак великому коханню і його символу — дубу.

Дубами парку «Кочубеївський», які перенесли незлічену кількість буреломів та негод і ще, мабуть, багато побачать на своєму віку, можна помилуватися і сьогодні. Наприклад, росте в парку канадський дуб (*Quercus rubra*), якого ще називають червонолистим — по кольору листя в осінню пору. Їх на території парку налічується біля десяти, а орієнтовний вік цих дубів — до 150 років.

За формою листя дубів може бути лопатевим чи зубчастим. Гілки, як правило, зігнуті. Звивистість дуба має наукове пояснення — па-

гони дерева тягнуться до сонця, і з цієї причини змінюють свій напрямок в залежності від погоди, періоду року і часу доби. Коренева система дубів відмінно розвинена, коріння його не менш потужне, ніж він сам, і йде глибоко в землю.

Восени 1999 р. на території парку «Кочубеївський», з південного боку від Будинку генерального судді В. Кочубея, народний депутат України Олександр Пухгал та видатний співак, Герой України Дмитро Гнатюк посадили молодий червонолистий дуб — на честь перенесення землі з місця поховання гетьмана І. Мазепи з румунського міста Галац до Батурина. Цей дуб — свідок новітньої історії міста.

Багатвікові дерева — також об'єкти охорони держави. На відміну від кам'яниць, скульптур чи археологічних решток вони живі, тому потребують щоденного догляду, лікування за новітніми технологіями. Саме ці завдання успішно виконують працівники паркових відділів НІКЗ «Гетьманська столиця».

Багатвіковий дуб на території парку «Кочубеївський». Фото 2018 р.

Науково-популярна газета «Слово «Гетьманської столиці»

Засновник і видавець: Батуринський державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
№ ЧГ 352-08 від 28.07.2006 р.

Адреса редакції: вул. Гетьманська, 74, м. Батури́н Чернігівської обл., 16512, Україна
E-mail: baturin.capital@ukr.net, веб-сайт: <http://www.baturin-capital.gov.ua>
тел./факс: +380-4635-48437, тел. +380-4635-48013
Обсяг — 1,0 друк. арк.

Газета віддрукована в ТОВ «Конотопська міська друкарня»
(вул. Красногирська, 9, м. Конотоп Сумської обл., 41600)

Тираж 1000 прим. Зам. № 91.

Редакція не завжди поділяє точку зору автора (авторів)
За точність викладених фактів і цитувань несе відповідальність автор (автори)
РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО

Редакційна колегія

Кіяшко Любов Григорівна
(редактор)
Саєнко Наталія Анатоліївна
(відповідальний секретар)
Зозуля Сергій Юрійович
Огієвська Руслана Іванівна
Новік Оксана Андріївна

Редакція запрошує до співпраці професійних науковців, краєзнавців-аматорів, шанувальників історії